

TRINGLI ISTVÁN

Ákos sátorhelye – Ákosudvarhelye

Az alább ismertetendő események a Gödöllői-dombság és az Alföld határán, Pest megyében történtek. A középkorban nem egyszerűen két táj, hanem két különböző birtokszerkezetű terület találkozott e vidéken. Itt ért véget a megye egyetlen tartós nagybirtoka, amely az Ákos nemzetségnek, majd a Rozgonyiak idősebb ágának kezén volt. A birtoktest a megye délkeleti határaitól kezdődött, onnan tartott nyugat felé. Nógrád és Pest megye határa mentén és ettől délre, a megye középső részén az egyfalvastól a maximum 4-5 falu nagyságúig terjedő középbirtokok voltak a jellemzők. E részen a XIV–XV. században többször változtak a birtokosok, akik hol több, hol kevesebb falut egyesítettek hatalmuk alatt. A közép- és nagybirtok vidéke egybeesett Pest megye dombos, erdős, ligetes vidékével és az ahhoz közvetlenül csatlakozó alföldi településekkel. A megye déli, alföldi övezete a kisbirtok és az egytelkes kismemesi birtok hazája volt. A kisbirtokos – mint pl. Dabasi, Gyóni, Péteri – és az egytelkes – pl. Alberti, Besenyői, Bugyi, Farnasi, Lébi, Inárcsi stb. – családok közt alig lehet különbséget tenni. Zálogolásokról, kisebb birtokrészek adásvételéről ugyan bőséggel értesülünk, de a királyi birtokpolitika a kései középkorban alig érintette e birtoktípust. Királyi kézre háramlás csak ritkán történhetett, hiszen mindig akadt túlélő nemzetségtag. Adományozni részben ezért nem volt mit, részben azért, mert e családok tagjai csak ritkán jutottak olyan szerephez, ami nagyobb kegyre érdemesítette volna őket. A török hódításig itt őrződtek meg legtovább a régi birtokviszonyok.

Eleinte nem sokban különbözött e kismemesektől az a család sem, amelyik a XIV. század elején jelent meg a dombok közt fekvő Pécelen. Talán eredetileg is idevalósiak voltak, rövid idő múlva mindenesetre ők lettek az a Péceli nevű famí-

lia, amelyik országos ismertségre tett szert.¹ A család a többi Pécelitől tanultságában tért el. A litterátus-hagyomány megteremtője, Péceli Péter mester a Drugetek familiájában a nádori ítélőmesterségig vitte. Hogyan szerezhettek birtokot az, aki nem hadakozással, hanem kúriai szolgálattal foglalatzkodott? Kihasználta mindama hatalmat és információkat, amelyeknek csak ő volt birtokában. Péceli Péter nem az a fajta ember volt, aki az efféle lehetőségeket elszalasztotta volna. Amikor 1338 körül bizonyos Péceli Mihály és Herke utódok nélkül meghaltak, falubelijük, Péter, első kézből értesítette urát, aki a birtokrészt mint magvaszakadt birtokot felkérte és megkapta Károly királytól. A nádor és ítélőmestere már korábban döntöttek a föld további sorsáról. A Drugeteknek semmi szükségük nem volt a törzsbirtokaiktól távol fekvő falurészre. Az adományozás után a nádor a péceli birtokrészt „a király hozzájárulásával és beleegyezésével, hűséges szolgálataiért” Péter mesternek adta. A nagyhatalmú nádorral a szegény atyafiak nem mertek szembeszállni. Sem amikor a nádort, sem amikor ítélőmesterét beiktatták, nem mondtak ellent, utóbb azonban pert indítottak. Az elfogulatlannak aligha nevezhető vizsgálat azzal a korban jól ismert formulával zárult, hogy mivel a nemzetség más ágába tartoznak, ezért nem illeti meg őket a birtokrész, így azt Péternek ítélték.² A további birtokszerzésnek azonban határai is voltak. A teljes falut nem szerezhették meg, azon osztozni kellett a többi Pécelivel, a környékbeli lakott településekben pedig erősen ültek birtokosaik. Péter mester ezért a közeli puszták (prédiumok) felé terjeszkedett, ezeket ráadásul lehetőség szerint egy tömbben egyesítette. 1435-ben már hat pusztta volt a Péceliek kezén: Zsira, Dusnok, Nándorfölde, Körtvélyes, Tivadar és Dialdóc. Ekkorra ezek a puszták már nem éltek önálló életet. Beolvadtak a falu

¹ DRASKÓCZY ISTVÁN: Litterátusok egy Pest környéki nemes családban a XIV–XV. században. In: Magyar Herold I. Bp. 1984., valamint BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. passim.

² DF 251694. Az oklevél tartalmi átírásban – DL 75374. (1338) – is megtalálható, ahol azonban Druget Vilmos helyett tévesen Kont Miklós nádort írtak. Az Ákosok és a Péceliek közti konfliktus elsőrangú forrása ez az oklevél, amelyben több mint egy tucatnyi más oklevelet is átiráltak. Ha nem a törzsoklevelet idézem, akkor a továbbiakban e módszerrel hivatkozok az egycs oklevelekre. Az oklevelek egy részének regesztái megtalálhatók BAKÁCS ISTVÁN: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. Bp. 1982. (a továbbiakban: BAKÁCS) is.

határába, Pécel gazdálkodásának elengedhetetlen részeivé lettek. Kivételt közülük csak Tivadar képezett. Az Inárccsal és Besenyővel határos prédiум majd harminc kilométerre feküdt Péceltől, határuk nemcsak hogy nem ért egybe, hanem több falu feküdt köztük.³

A puszták megszerzése igen változatos módon történt, történetünk szempontjából azonban csak Dusnok és Körtvélyes jelentős. 1340-ben Péceli Péter a Pécel és Locsod közt fekvő Dusnoktelek nevű földet bérbe vette a fehérvári káptalantól, a következő évben beiktatták a birtokba, 1344-ben pedig megjárták határait.⁴ A név és a korábbi birtokos sokat elárul a hely történetéről. Egykoron valamelyik közelben lakó nemes a káptalannak adományozta egyik prédiумát a rajta élő szolgálkkal együtt, hogy a káptalan papjai lelki üdvéért misét mondjanak, halála napján pedig lakomát tartsanak. A prédiум népei így dusnokok lettek, a település eredeti neve – amit nem ismerünk – pedig megváltozott, ezt követően lakói után Dusnoknak hívták.⁵ A XIII. századi nagy társadalmi átalakulás megváltoztatta a mezőgazdasági művelési rendszert és a településképet. Épp az ilyen kicsiny prédiумok váltak lakatlanná, népeik elszéledtek, vagy a közeli faluba költöztek és telkes jobbágyok lettek.⁶ Dusnok pusztává lett, ami semmi hasznót nem hozott a távol székelő fehérvári prépostnak, nem így azonban a közeli birtokosnak.

Az éves bérleti díj fejében (*sub annuali censu ac conditionibus et obligationibus in feudum*) történő adomány a magyar nemesi jogban szinte teljesen ismeretlen fogalom volt. A bérletet hiába keressük Verbőczy Hármaskönyvében. Próbaképpen átnéztük a Szent-Ivány, a Balassa, a Justh, az Abaffy, a Hanvay, a Dancs, a Perényi családok ránk maradt középkori okleveleit.⁷ Ezek közt igen változatos

³ DL 17108. Tivadar fekvésére: BAKÁCS 662. sz.

⁴ DL 75374. (1340, 1341, 1344)

⁵ SOLYMOSI LÁSZLÓ: Dusnok helyneveink előfordulása. In: Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR, ZAICZ GÁBOR. Bp. 1997.; Uő.: Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11–14. századi Magyarországon. Századok 1987.

⁶ SZABÓ ISTVÁN: A prédiум. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében. Agrártörténeti Szemle 1963.

⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN: A Szent-Ivány család levéltára 1230–1524. Bp. 1988.; FEKETE NAGY ANTAL–BORSA IVÁN: A Balassa család levéltára 1193–1526. Bp. 1990.; BORSA IVÁN: A Justh család levéltára 1274–1525. Bp. 1991.; ILA BÁLINT–BORSA IVÁN: Az Abaffy, Dancs,

birtokelidegenítési formákkal találkozunk, de hogy nemesek adtak volna bérletbe másik nemesnek földet, azzal egyszer sem. Nem így az egyházi testületeknél. Egy másik jelentős fehérvári egyházi intézménynek, a keresztes konventnek csak a Fejér megyei birtokait érintő, 1542-ig terjedő oklevelei között hat alkalommal találkozunk bérbeadással. A bérbevevők minden esetben világiak voltak.⁸ Dusnok, illetve az előbb említett, a keresztesek által a XV–XVI. században bérbe adott földek között azért volt egy jelentős különbség. Az előbbi örök időkre (*perpetuo*) szereztek meg a Péceleiek, az utóbbiakat azonban csak meghatározott időre adták bérbe a keresztesek. Az örökbérlet volt a régebbi forma. Így volt ez máshol is az országban, a bérlet csak a városokban és az egyházi testületeknél volt szokásban.⁹ Néha találkozunk ugyan egy formálisan a bérleti szerződéshez sorolható megoldással, amivel nemesek is éltek egymás közt, ám ezt valójában helyesebb telepítési szerződésnek hívni. Ilyet akkor kötöttek, ha a telepítés munkáját hozzáértő birtokosra akarták bízni, aki ezért ellenszolgáltatásképpen általában tíz évig a birtok minden jövedelmét szabadon beszedhette. Álljon itt egy közeli példa az Anjou-korból: 1360-ban Péceli Bojtorján János és Péter péceli birtokrészei jobbágyok nélkül maradtak, ezért egy másik péceli birtokossal, Petermann fia Jakussal, aki éppen saját részét készült betelepíteni, megegyeztek, hogy tíz évre átengedik neki birtokukat, hogy benépesítse. Ez alatt az idő alatt a birtokrész minden jövedelme Jakust illette.¹⁰

Hanvay család levéltára. Bp. 1993. A Percényi család anyagát e sorozat számára készült saját regeszták alapján összesítettem.

⁸ ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában 1193–1542. Fejér megyei történeti évkönyv 1971. 85. (Varasd, 1406); 127. (Iszka, 1431); 134. (Archa, 1433); 139. (Felcsút, 1434); 256 (Szabókafölde, 1476); 340–341. (Szabókafölde, 1536). A malombérletet nem számítottam ide, az ugyanis a malom üzemeltetésének normális módja volt. A keresztesek Pest megyében is adtak bérbe birtokot, így pl. 1353-ban diódi részüket élete tartamára Tellmann fiának, Péternek, az egykori budai bírónak. Ekkor azonban azt is hozzátették, hogy ez a bérlet úgy történt, mint a rend más hűségesei prédiálisainak esetében. GEORGIUS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae 1829–1844. IX/2. 254.

⁹ LÉDERER EMMA: A középkori pénzüzetek története Magyarországon (1000–1458). Bp. 1932. 46.

¹⁰ DL 37250. A telepítés bérleti formájára: SZÉKELY GYÖRGY: Újratelepítés. In: Uő. (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp. 1953.; SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Bp. 1966. 12.

Körtvélyes megszerzésének körülményeit nem ismerjük. E pusztá a Rákospatak mellett feküdt, Pécellel, Dusnokkal, Locsoddal és Isaszeggel volt határos, Péter mester 1344-ben iktatta be magát ennek birtokába.¹¹ Akárcsak az ország több ezer prédiának túlnyomó többségéről, a Pécel környéki pusztákról sem tudjuk, mikor, milyen körülmények közt váltak lakatlanná. Hogy a tatárjárásnak mekkora szerepe lehetett a pusztásodásban, azt sem tudjuk eldönteni. Az Alföld és a dombvidék találkozásánál mindenesetre feltűnően sok pusztával találkozunk. Lehetséges magyarázatként szolgálhat e tényre, hogy e vidék az Árpád-korban is magánföldesúri kézen volt, a prédiukok pedig a világiak gazdálkodásában játszottak fontos szerepet.¹² Dusnok egy erdő, később egy völgy nevében az újkorban is fennmaradt, még a XIX. században is ismerték.¹³ Körtvélyes emléke a törökör viszontagságai között, amikor a tatár pusztítás Pécelt rövid időre teljesen elnéptelenítette, nyomtalanul eltűnt.

A történet másik szereplője az Ákos nemzetség. Egyik águk az Anjou-korban a megye egyetlen nagybirtokát mondhatta magáénak.¹⁴ Valójában Ákos nemről ez idő tájt már nem beszélhetünk. A Pest megyében birtokos ág éppen ekkor hagyta el a *de genere Akus* megjelölést és váltott a Mikcsfi névre. Alább idézendő okleveleinkben már kivétel nélkül e néven szerepelnek. Mikcs I. Károly hűségese híve, majd két évtizeden keresztül szlavón bán volt.¹⁵ Nem ez volt az egyetlen névváltás ebben az évszázadban. Néhány évtizeddel később a Mikcsfiak utódainak egy része Prodaviz helységről már Prodavizinek hívta magát.

A Mikcs-ág birtokainak két felsorolását ismerjük. Az első nem teljes, ráadásul kései időpontból, 1394-ből származik. Ákos fia László özvegye – aki ekkor Szécsényi Frank erdélyi vajda felesége volt – néhai Mikcs bán összes birtokainak

¹¹ DL 75374. (1344)

¹² GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban: GYÖRFFY, ÁMTF) Pest megye.

¹³ BOROSY ANDRÁS: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660. 49., 56. sz.; PESTY FRIGYES kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye. Szentendre 1984. 275.

¹⁴ WERTNER MÓR: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–II. Temesvár 1891–1892. I. 54.; KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. Bp. 1900. 109.; RÁCZ GYÖRGY: Az Ákos nemzetség címcere. Turul 1995.

¹⁵ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996.

harmadrészét hitbér, jegyajándék és hatalombajban való elbukás címén magának foglalhatta le. E harmadrész Bag és Tura, a turai vám, Szentlászló és Oszlár, Hartyán és Hévíz, Ákosmonostora kegyúri joga felére, az újfalui birtokrészek és a nógrádi Oncs pusztá felére terjedt ki. E birtokok közül Hartyán és Hévíz éppen mások kezén volt zálogban.¹⁶ A második, immáron teljes felsorolás a történelmi emlékezet különös fintora folytán az utolsó pillanatban készült, akkor, amikor a nemzetség leszármazói több évszázadnyi birtoklás után búcsút mondtak Pest megyei jószágaiknak. Prodavizi Ördög Miklós 1425-ben ugyanis elcserélte Zsigmond királlyal a szlavóniai Szentgyörgy várára és uradalmára az ősi javakat. A csereoklevél Oszlár, Szörény, Nyír, Valkó, Szentlászló, Tura, Hévíz, Monostorfalva, Bag, Némedi, Hartyán falvakat nevezte meg.¹⁷ Ennek a felsorolásnak az a hiányossága, hogy csak az akkor lakott vagy lakatlan birtokokat vették számba, a pusztákat nem; ezek nevét csak korábbi elszórt említésekéből, vagy más birtokokkal összesítve egy későbbi korból ismerjük, amikor e birtoktest a Rozgonyiak kezére került. Az egyetlen kivétel Bag, amelynek minősítése változó volt, hol birtoknak, hol meg pusztának nevezték.

A birtokok nem feküdtek összefüggő tömbben. Az északi Vác környékieket (Némedit, Hartyánt) több falunyi távolság választotta el a Galga-völgyiektől. Itt, a patak jobb partján Bagtól kezdődően Turáig sem volt megszakítatlan a sor, Györk (a mai Hévizgyörk) ugyanis nem volt az Ákosoké. Turánál derékszögben megtörve a dombok déli lejtői alatt folytatódott a birtoktest. E részen az Ákosok Mikcs hatalmának köszönhetően komoly birtokgyarapításba fogtak. 1312-ben kihasználva a nyúlzigeti apácák szorult helyzetét, megvették tőlük Sülyt és Oszlárt 70 márkáért, Szörényi Lászlótól pedig 60 márkáért Szörényt.¹⁸ 1363-ban Sáp egy része is a kezükön volt; földtulajdonaik ekkor voltak a legnagyobbak.¹⁹ Itteni terjeszkedésük során kerültek összeütközésbe a Péceliekkel.

1360-ban a pest-pilisi közgyűlésen Péceli Péter eltiltotta szomszédait Körtvélyes és Dusnok elfoglalásától. A két évvel későbbi eseményekből az is kiderül,

¹⁶ DL 7934.

¹⁷ DL 43654.

¹⁸ DL 40341., 40342.

¹⁹ DL 75374. (1363)

kik zavarták meg birtoklását. Mikcs bán unokája: István, a család idősebb tagjainak: atyjának, Istvánnak, Ákos nevű nagybátyjának és a szintén Ákosnak hívott bátyjának parancsára 1362 augusztusának közepén familiárisaival együtt Körtvélyesről elhajtotta Péter mester marháit, egy szekerét meg egy lovát, és az ott talált szénát elhordatta. Másnap aztán sápi és nyíri jobbágyaival Körtvélyes egyik hegyére (*in quodam promontorio*) ment, ott egy kúriát s házakat kezdett építtetni. Még ugyanezen évben, november végén új kúriájában lakó szolgálai a Körtvélyessel határos Dusnok területéről elhajtottak egy kétökrös szekeret, az ottani erdőt és gyümölcsfákat pedig vágni kezdték, a Péceliek egy emberét elfogták és kegyetlenül meggyötörték.²⁰

A Péceliek nem hagyták annyiban a dolgot. 1372-ben a nádori törvényszéken Péceli Iván fia, András és Péter mester fia, Miklós pert indítottak Mikcs unokája, István mester ellen. A két fél teljesen különböző módszerrel pereskedett. Az egykori ítélmester rokonai nem kevesebb, mint 19 oklevelet mutattak be a nádor előtt, amelyektől azt várták, hogy igazukat megerősítik. István mester ezzel szemben a szóbeli hagyományra és a szomszédok emlékezetére épített, oklevelei nem voltak, hisz ősi birtokról volt szó, aminek hovatartozását eleddig senki sem vitatta. Mindjárt a per elején kinyilvánította, hogy ő nem zárta ki hatalmasul a Pécelieket semmiféle földjeikből, hanem neki e területen számos földje és birtoka van (*ibi quamplures terras et possessiones haberet*), ha a Péceliek törvényesen akarják saját jogaikat visszaszerezni, ám tegyék; ha azonban másként, akkor ő annak ellent fog mondani.

Két héttel később, amikor a két pusztá birtokába a nádori ember be akarta a Pécelieket iktatni, a szomszédok elmondták, hogy e jószágokat évek óta István mester éli, Körtvélyes nagyságát kettő, Dusnokét hat ekealjnyira becsülték. Ekkor azonban István mester kijelentette, hogy e helyet néhai Ákos sátorhelyének nevezik (*ibi locus tentorii condam Akus vocaretur*). Hasonlóképpen nyilatkoztak Pest megye nemesei is, akik Szentertzsébetfalván közgyűlésre jöttek össze. Ők a kúriaépítő István és ugyanilyen nevű apja kérésére eskü alatt kijelentették, hogy mindig is látták s tudták, hogy az Ákosülése nevű föld Mikcs bán említett fiaié valamint ezek fiainak örökös birtoka volt, mindig Ákosülésének hívták, nem

²⁰ DL 75374. (1360, 1363, 1369)

pedig Körtvélyesnek (*ipsi hoc semper audivissent et scirent, ut terra Akus Ilyse vocata predictorum filiorum Mikch bani et filiorum ipsorum hereditaria fuisset ac semper Akos Ilyse et non Kurthuelies nominata extitisset*). Mivel az ügyet határjárás nélkül nem lehetett eldönteni, ezért a nádor utasítást adott ennek elvégzésére. Körtvélyes határait 1373-ban próbálták megállapítani, ámde István mester ellene mondott a határok emelésének. Azt állította, hogy a körülhatárolt föld Ákosudvara birtokhoz tartozik (*ad possessionem Akoswdwara vocatam pertinere*), ami az ő kezén volt, most pedig atyjáé és Ákosé. E földön két kúriát is építettek, amelyeket Ákosudvarának neveznek (*in quibus etiam terris duas curias edificatas, quas Akus-wduara nominasset*), ezenfelül gabonát vetettek és arattak itt.²¹

A több évig folyó ügy valamikor 1375 végén jutott el az ítélethirdetésig. Két lehetőség közül választhatunk: vagy az igazság győzött, vagy pedig a Pécelieknek még mindig volt némi befolyásuk a nádori bíróságon. Péceli András, aki ekkor már egyedül állt szemben Istvánnal, „ajtótartóként” a királyi palotában szolgált. Lackfi Imre nádor bírósága az egykori Ákos-nembéli leszármazóról megállapította, hogy Körtvélyest és Dusnokot hatalmasul és jogtalanul foglalta el, arra hivatkozva, hogy az Ákosudvarhelye birtokhoz (*ad possessionem Akusuduarhelye*) tartozik, ezért hatalmaskodásért elítélte. Lajos király Istvánt az ítélet után lefogatta és börtönbe vettette. Az ügy nem kis port verhetett fel, hiszen az ország egyik legtekintélyesebb családjáról volt szó. Az eset a királyi tanács elé került, ahol végül békét szereztek a felek közt, amelyet az új nádor elé terjesztettek.²² Péceli András és ellenfele egy nyolcpontos egyezséget kötöttek. Péceli Ajtótartó András ezzel kétségtelenül a per végleges győztese lett. Ő megbocsátotta István hatalmaskodását, az apa s a lefogott István pedig 130 aranyforint készpénzt

²¹ DL 75374.

²² A mintegy fogott bíróként eljáró előkelőkben kétségtelenül a királyi tanácsot kell látnunk. János csztergomi érsek, Bálint pécsi püspök, alkancellár, Dömötör erdélyi, Péter győri, László veszprémi, Pál knini püspökök, Benedek csztergomi prépost képviselték a prclátusokat, Szepesi Jakab országbíró, Cudar Péter szlavón, Treutel János szörényi bán, meg három korábbi bán: Szécsi Miklós, Csúzi János, Himfi Benedek; István erdélyi vajda, Liszkói Pál asztalnokmester, Bebek György királynéi tárnokmester a bárókat. Rajtuk kívül mások is részt vettek az egyezés meghozatalában, így a tanácsülésen is, akiket azonban személy szerint nem neveztek meg. A nádor azért hiányzik a felsorolásból, mert az ő bírósága elé terjesztették határozatukat.

fizettek neki. A Mikcsfiek átengedtek a másik félnek minden birtokot és jogot, amelyet eddig Körtvélyesen és Dusnokon ők birtokoltak. A két pusztát érintő oklevelek hatályukat veszítették. A Mikcsfiek kifizették bírságaikat, az idősebb és az ifjabb István vállalták, hogy saját rokonaik esetleges támadásával szemben a Pécelieket a két pusztá birtokában saját munkájukon és költségükön megvédik. Időközben egy másik atyafiuk, Ákos fia, Mikcs mester is pert kezdett Péceli Andrással szemben. Most ezt is megszüntették, végül rendezték összes fennálló bírságaik fizetését.²³ Ákosudvarhelye ezzel egyszer s mindenkorra elveszett a nemzetség számára. Területe beolvadt Körtvélyesbe, nevével sem a későbbi oklevelekben, sem más helyneves anyagban nem találkozunk többé.

Az üggyel foglalkozó oklevelek mindegyike eredeti, hitelükhöz kétség sem férhet. A pár éven belül háromféleképpen is, hol néhai Ákos sátorhelyének, hol Ákosülésének, hol meg Ákosudvarának vagy Ákosudvarhelyének nevezett hely kétségtelenül ugyanazt a területet jelentette. Hasonló párhuzamos névváltozatok és helynévváltozások nem voltak ritkák az uradalom más falvaiban sem. Ákos-monostorát 1425-ben Monostorfalvának, 1438-ban és 1446-ban Liget-egyháznak, 1462-ben Monostornak nevezték.²⁴ Nyír is hol Ákosnyírként, hol meg egyszerűen csak Nyírként szerepel az oklevelekben. Az Ákos nem elköltözése után már mindig csak Nyírként említették.²⁵

A néhai Ákos sátorhelyének nevezett hely nem volt Ákosssátorhelye. Az oklevél írója e kifejezést nem a helynevek esetében szokásos magyar alakban írta, hanem latinul. Közszó és tulajdonnév között még az Anjou-korban sem volt akkora különbség, mint manapság, itt mégis mást akartak kifejezni e megjelöléssel.²⁶ Ne feledjük, Istvánnak a perben elhangzott minden kijelentése annak bizonyítására szolgált, hogy elődeinek emberemlékezet óta e területen voltak birtokai.

Az egykori sátorverés emlegetésének a korabeli magyar nemesi tudat számára egyértelmű jelentése volt. Első emlékeit a krónikás hagyomány tartotta fenn

²³ DL 6348.

²⁴ DL 43654., 13163., 13967., 3022.

²⁵ GYÖRFFY, ÁMTF IV. 533. Nyír nevére l. az előző jegyzet okleveleit.

²⁶ MARKÓ IMRE LEHEL: Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek. Nyelvtudományi Értekezések 1970.

számunkra, ennek a honfoglalásról írt részei állandó fordulatként – nyugodtan mondhatjuk, toposzként – alkalmazták. A Névtelen Jegyzőnél csak egyetlen esetben szerepel a sátorverés a honfoglalás szimbólumaként. Szerinte a Szerencs-ről elvonuló Árpádék az Eger vizéig vonultak tovább, „ahol kunyhókat építve több napig időztek. A hegyet, amelyen levelekből színt emeltek (*foliata fecerunt*) a fejedelemnek, Színhalomnak nevezték el...”²⁷ A fejedelmi honfoglalásnak volt történeti alapja: Szíhalom a XI. században királyi, illetve hercegi birtok volt.²⁸ A XIV. századi krónikakompozíció így írt arról, mint foglalt Árpád vezér területet magának Pannóniában: „Mikor hát Árpád a többi magyarokkal – miképpen fentebb elmondottuk – legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábort ütött (*castra fixit*) Fehérvár közelében a Noé hegyén; ezt a helyet választotta magának először Árpád Pannóniában...” A Kun László korában író Kézai Simon ugyanezt így adta vissza: „maga Árpád azon a helyen állította föl sátrait (*in eo loco fixit tabernacula*), ahol majdan Fehérvár városa épült. Ez a hely lett Árpád vezér első szállása.” A Csák nemzetség honfoglalása imígyen történt: „A második sereg kapitányát pedig Szabolcsnak hívták, aki azon a helyen ütötte fel táborát (*in eo loco fixit sua castra*), ahol később a ma már elnéptelenedett Csákvára feküdt.” A krónikakompozíció ebben az esetben azt írta, hogy „ama mezőségen és helyen telepedett meg (*descendisse dicitur in ipso campo et loco*)”. A Kaplony nemzetség hagyományát a következőképpen mondta tollba a krónikakompozíció írója: „A negyedik kapitány neve Kund volt... a Nyír mellett ütött tábort (*fixere sua castra*), ahol a keresztség fölvétele után monostort alapítottak.” Az Őrsúr nemzetség őse sátorverésének emlékéért Kun László gesztairója tartotta fenn: „A negyedik sereg kapitányának a neve viszont Örs volt. Ő a hagyomány szerint a Sajó folyó mentén állította föl sátrait (*sua tabernacula fixisse perhibetur*).” A krónikakompozíció e nemzetség esetében beírta a színtelenebb „Sajó körül volt helye (*circa Seyo locum habebat*)” kifejezéssel. A krónikakompozíció még két

²⁷ Anonymus: *Gesta Hungarorum. Scriptores rerum Hungaricarum* I. Bp. 1937. (a továbbiakban: SRH) 32. cap. Fordítása: Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. (Milleniumi magyar történelem. Források) Bp. 1999. (a továbbiakban: Anonymus) A 17. fejezetben emlegetett szerencsi táborverésnek nem volt ilyen jelentősége. Ez az elbeszélés szerint egyszerű hadi pihenés volt.

²⁸ GYÖRFFY, ÁMTF I. 807.

nemzetség esetében emlegette a tábor- és sátorverést. A Zovárd nem őse, Lél sokáig Galgóc vidékén táborozott (*ibique diutius castra metatus fuisse perhibetur*), Vérbulcsú pedig a Balaton mellett ütötte fel sátrait (*sua thabernacula fixisse probatur*).²⁹

A későbbi leszármazók számára a Kárpát-medencébe érkező magyarok sátorverése szimbolikus tetté lett. A honfoglalók nemcsak maguk, hanem utódaik számára is így szereztek birtokot. A legrégebbi ránk maradt magyar népi verses emlék, amelyet a honfoglalás történetét megörökítő névtelen gesztairó hagyott az utókorra, ugyanezt akarta kifejezni: „Ugyanis Tétény a maga emberségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy a regöseink mondják: »Mindnyájuknak ők földet szerezének, és maguknak hírt, nevet nyerének.«”³⁰ Ez tehát ugyanaz a hagyomány volt, amelyet 1219-ben a Szolnok megyei Nyír faluban élő szabadok válaszában fellelhetünk, akikről más falubeliek, a szolnoki vár kenyérsütői azt állították, hogy földtelenek. A szabadok erre ugyanis azt mondták, hogy nekik nemzetségük első foglalása óta (*a prima occupatione sui generis*) közös földjeik vannak a várnépbeliekkel.³¹ Ezek után nem lehet kétséges az sem, hogy ki lehetett az a bizonyos néhai Ákos, aki sátorhelyét a dombvidék egyik legutolsó, Alföldre néző emelkedőjén választotta ki: a honfoglaló magyarok egyik előkelője, a későbbi Ákos nemzetség egyik őse.

A megyebeliek által emlegetett Ákosülése kétségtelenül helynév volt, ráadásul régóta használatban levő név. Az ülés a latin *sessio* fordítása, amelyet más kontextusban általában teleknek szokás fordítani. *Sessio* és telek közt Lajos király korában nagy különbség már nem volt. Ákos sátorhelye mégsem Ákosteleke lett, mint az egykor dusnokok által lakott hely, pedig ekkorra már egyformán jórészt erdővel borított prédiumpok voltak. A különbséget a hely másik névalakja, az Ákosudvara – Ákosudvarhelye világítja meg. Ákosudvara esetében először egy

²⁹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. SRH I. 290. skk.; Simonis de Keza Gesta Hungarorum. SRH I. 166.; Fordításuknál GERÉB LÁSZLÓ – Képcs krónika. Bp. 1964. – és BOLLÓK JÁNOS – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. (Millencumi magyar történelem. Források) Bp. 1999. – szövegét vettem alapul.

³⁰ Anonymus 25. cap.

³¹ Regestrum Varadiense. Curis et laboribus JOANNIS KARÁCSONYI et SAMUELIS BOROVSZKY editum. Bp. 1903. (a továbbiakban: VR) 235.(Nr. 220.)

kronológiai kérdést kell tisztázni. A többször idézett oklevél szövege elég egyértelműen fogalmaz, Ákosudvarhelye csak azután lett Ákosüléséből, miután ott István ott kúriákat épített. Csakhogy a két helynév gyakorlatilag egymás mellett élt. Pest megye nemesei azután is Ákosüléseként emlegették, hogy István újra birtokba vette a területet. Az ülés és az udvarhely ily módon egymás szinonímájaként állnak előttünk, párhuzamosan használták őket, talán fel is cserélték néha a két nevet.

A latin *sessio* kétféle fordítása ugyanannak a fogalomnak két jellemző aspektusát emelte ki. A *sessio* telek volt, ami egykor olyan trágyázott földet jelentett, amelyet a ház körül tartott állatok trágyáztak meg, a XIV. századra azonban már a házat és az ahhoz tartozó, rögzített nagyságú földeket értették alatta.³² Az ülés szó pedig arra utalt, hogy e területet használják és lakják, azaz megülik. Nem mindegy azonban, hogy ki üli meg. Ha az egykori honfoglaló Ákos ott vert sátrat, ott ült meg, s ebből leszármazói, akik közt szinte minden generációban akadt egy Ákos nevű, állandó rezidenciát ott alakítottak ki, akkor a hely Ákosülése lett. Neve ezután nem csak a lassan távoli ködbe vesző egykori Ákos emlékét tartotta fenn, hanem a nemzetség folyamatoságának szimbólumaként az utána következő többi Ákosét, az Ákos nemzetségét is, akik mind a Körtvélyessel határos földön ültek. Az országban a személynév vagy nemzetség-név + ülése összetételű pusztáknál, falvaknál jóval nagyobb számban találkozunk személynév, nemzetség-név + telke összetételű helynevekkel. Nem véletlen, hiszen úri lakóhely, azaz ülés jóval kevesebb volt, mint a szolgák által lakott prédiüm. Abban nem volt különbség, hogy a személynév a telekkel összetett névformában ugyanúgy a birtokos nevére utalt, mint az ülés esetében. Ha más nem, hát a birtokos rag pontosan elárulja, kiről nevezték el e területeket. A Pest megyei Albertföldre éppúgy egykori birtokosa után kapta nevét, mint a Csepel-szigeti Szentábrahámtelek (a mai Ráckeve). Ezek a helyek nem a rajtuk élő Albert és

³² BOLLA ILONA: A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez. (A „curia” és a „mansio” terminusok jelentésváltozásai az Árpád-korban) Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis. Sectio Historica. Tomus III. Bp. 1961.; FÖLDES LÁSZLÓ: „Telkek” és „költözőkődő” falvak a honfoglaló és Árpád-kori magyarság gazdálkodásában. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk. TÓKEI FERENC. Bp. 1983.

Ábrahám nevű szolgák nevét őrizték meg, hanem amaz egy Albert nevű világi birtokosáét, emez pedig Szent Ábrahám monostoráét.³³

István kúriaépítésének semmi köze nem volt a fentebb már idézett péceli újratelepítési üggyhöz. Pécelen a falu belterületén fekvő pusztatelkeket akarta birtokosa jobbágyokkal benépesíteni, amelyek talán a nagy pestis következtében váltak üressé. István azonban egy lakatlan területen nem falut telepített, hanem két kúriát emelt. Igaz ugyan, hogy a kúriák környékét megműveltette, azonban nem jobbágytelkeket hasított ki körülöttük, hanem *famulusai* szántottak, vetettek rajta. Helyválasztása önként kínálkozott. Ami egykor jó volt Ákosülésének, az most is jó lesz Ákosudvarhelyének – gondolhatta. Azt nem tudta előre, hogy nemzetsége ősi földjét éppen ezzel a tétével veszti el a feltörekvő Péceliekkel szemben. Ott, ahol nemesember számára kúriát emelnek, ott udvarház épül. Így lett Ákosülése Ákosudvarhelye.

A fogalmak változását mi sem mutatja jobban, mint a magyar nyelvű jogi írásbeliség egyik legbecsesebb emléke, a Hármaskönyv 1565-ös fordítása. A könyvnek igen következetes szóhasználata van. A latin *praedium* szót – amit mi ’puszta’ jelentéssel adtunk vissza – *telek*nek fordította. Joggal tehette, mert a XVI. századi puszták – ebben az Anjou-kori koriaktól semmiben nem különböztek – egykori trágyázott földek, azaz telkek voltak. A *sessiot* Veres Balázs *ülés*nek mondta, ha nemes lakott rajta, *nemes ülés*nek, ha jobbágy, *jobbágy ülés*nek. Az ülés számára azt a házból, belső, külső területekből álló gazdálkodási és jogi egységet jelentette, amit mi manapság teleknek fordítunk. A név etimológiája egyszerű: eredetileg minden ilyen egységen lakott, azaz ült valaki. Azt, amelyik később lakatlanná vált, a *puszta ülés* névvel illette. Az ülésnek tehát nem az volt a lényege, hogy nemes lakja, igaz, lakhatta az is. A nemes által lakott ház és a hozzá tartozó birtok, a *curia nobilitaris* azonban külön nevet kapott: a *nemesi udvart*.³⁴ Ülése a telekrendszer kialakulása után tehát bárkinek lehetett; udvara, udvarháza azonban

³³ GYÖRFFY, ÁMTF IV. 204., 509.

³⁴ „...*avagy erössygeth, avag mezew warosth vagy falwth akar kedyglen telek legyen*” I. 21.; „*falwkath, fewldeketh, erdewketh és thelekeketh*” I. 24.; „*egy nemes ewles... egy iobbagy ewles*” I. 133.; „*nemes wdwarok, iobbagy ewlesek*” I. 134. Magyar decretum, kyt Veres Balas a deakbol tudni illyk a Werbewczy Istwan decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek magyarra fordított. Debrecen 1565.

csak a nemesembernek. Ákosudvara volt tehát az az elnevezés, amely az újonnan felépített kúriákra illett. Az udvar nem egyszerűen egy nagyobb házat jelentett, hanem jogi egységet is. Az Árpád-kori előkelők mindig is vezettek kisebb vagy nagyobb udvartartást, volt saját udvarispánjuk is.³⁵

A „néhai Ákos sátorhelye” kifejezés tehát egyszerre jelentette a birtok honfoglalás óta fennálló ősiségét, szállásbirtok mivoltát és utalhatott egyben a birtok jellegére is, arra, hogy ott a nemzetség egyik udvarháza állott. Vajon valóban volt ilyen ősi hagyományuk az Ákosoknak, vagy a XIII. századi, régi tettekben legitimációt kereső korszellem megnyilvánulásaiból maradt az utódokra a honfoglaló hagyomány?³⁶ A kérdés annál is inkább jogosultnak látszik, hiszen a nemzetségnek minden valószínűség szerint akadt egy tagja, az V. István korában alkotó Ákos mester, akinek révén a *genus* más tagjai is megismerhették a honfoglalás hagyományát.³⁷ Vajon az Ákos mester által átdolgozott geszta szavai visszhangzottak Mikcsfi István fülében, amikor néhai Ákos sátorhelyét emlegette, talán éppen annak a gesztaírónak a mondatai, aki a hét kapitány után elsőként az Ákos nemzetség nevét illesztette a honfoglalók közé?³⁸ Vajon a sátor- és táborverés mint szimbolikus tett csak a XIII. század második felében divatba jött fordulat volt, amelynek egyik elterjesztője éppen Ákos mester volt?

A középkori gesztaíró az Árpád-kori Magyarországon aligha teremthetett hagyományt, sokkal inkább ő követte azt. Másként még minden valószínűség szerint igen kis létszámú olvasói sem értették volna meg. Az amúgy is erősen jogias gondolkodású Kézai pl. azért fejezte ki a táborverés, a sátorállítás képével a kapitányok honfoglalását, mert ezt hallotta mindazoktól, akik nemzetségük és birtokuk ősi mivoltát bizonygatták.

³⁵ A Várad-i regisztrum *curialis comesci* közt nemcsak megyésispánok udvarispánjaival, hanem más előkelők, mondjuk így: „magánszemélyek” udvarispánjaival is találkozhatunk. VR 329. Csak a magyar elnevezés volt ilyen rigorózus, az udvarház latin megfelelője, a *curia* jobbágyporta értelemben is használatos volt a középkori magyar latinságban. SZABÓ ISTVÁN: A középkori magyar falu. Bp. 1969. 13.

³⁶ GYÖRY JÁNOS: *Gesta regum – gesta nobilium*. Bp. 1948.

³⁷ GYÖRFFY GYÖRGY: *Kronikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Bp. 1993.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az V. István kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.)* Bp. 1971.

³⁸ SRH I. 292.

A magyar középkori történetírásból bizonyos, nyugaton meglevő műfajok teljesen hiányoznak. Magyarországon alig írtak városi krónikát, szegényesek az *annalesek*, nincsenek püspök-életrajzok és családi krónikák. Nemzetségi hagyomány pedig bőséggel lehetett. Mit tartalmazhatott? Röviden: a birtokoknak és azoknak a hadjáratoknak a történetét, amelyekben a nemzetségtagok részt vettek. A birtokok megszerzésének körülményeit az örökösnek fontos volt tudnia, ugyanúgy, ahogy magát a birtokot és határait is ismerni kellett. A nemesek fiai még gyermekkorukban hallhatták ezt az idősebbektől, akárcsak a háborús történeteket. Egy Lajos-kori előkelő férfi, aki végigharcolt számtalan háborút, aligha beszélhetett esténként másról családjának, mint a hadjáratok eseményeiről, meg a termésről. A tulajdon és a harc egyébként számos ponton kapcsolódott egymáshoz. Egy-egy derekasabb hatalmaskodás a szomszédval, amikor meg kellett védeni annak támadásától a vélt vagy valós jogokat, az utána következő perek, párbajok a nemzetség számára nem egyszerűen szórakoztató történetek voltak, hanem praktikus információk. Mindenek felett azonban ki kellett hogy emelkedjék az emlékezetből a birtok eredetének múltja. Bizonyára hosszadalmas, kiszínezett történetek forogtak erről, amelyek idővel összemostak őseket és csatákat, ám a lényeg változatlan maradt. Előbb idézett példánk szerint: az első foglalás óta éli a nemzetség a birtokot, illetve a honfoglaló előd ülte meg először azt. Írásba foglalni, a bíróság előtt elmondani ennyi is elég volt, a többi a jokulátor vagy a múltba révedő, mesélő nagyapa dolga volt. Ilyen hagyomány tehát nagyon is létezett. Anonymus honfoglalás-történetének egyik fontos rétegét jelentették a nemzetségi hagyományok.³⁹ A történetírás ezeknek csak a töredékét tartotta fenn. Anonymus csak azon nemzetségek hagyományát közölte erősen lerövidítve, akiket politikai és családi okok miatt erre érdemesnek tartott. Kézai sok esetben alig írt többet, mint amennyit Mikcsfi István mondott a nádori embernek.

Adataink alkalmasak egy olyan feltevés megkockáztatására, ami talán István udvarházépítő-akciójának okát is magyarázhatja. A Pest megyei Ákos-birtokok között három olyan helynevet találunk, amelyek hosszabb-rövidebb ideig nevében

³⁹ SZILÁGYI LORÁND: P. magister forrásai és módszere I–III. Magyar Nyelv 1947. A szerző 17 úri nemzetség hagyományát lelte fel a gecsztában.

hordta a nemzetség nevét is: Ákosmonostort, Ákosnyírt és Ákosülése– Ákosudvarhelyt. Miért éppen ezek a települések vették fel a nemzetségnevet? Ákosmonostornál viszonylag egyszerű a helyzet, az Ákos nem Mikcs-ágának monostoráról volt szó.⁴⁰ Ákosülése valószínűleg azért kapta nevét, mert eleinte itt állt a nemzetség egyik, talán legelső udvarháza. A birtokoknak a korai Árpád-korban voltak központjai, rezidenciái ezek az udvarházak. A Névtelen Jegyző számára ez olyan természetes volt, hogy a maga szokásos etimologizáló módszerével így adta elő a Baracska nem honfoglaló hagyományát: „Azon a helyen Őd, meghódoltatván a vidék népét, várat épített, amelyet köznyelven Szekcsőnek mondtak, mert ott magának székhelyet és állandó tartózkodási helyet alapított (*sedem et stabilitatem constituit*).”⁴¹ A Szekcső névalakjában szerinte rejlő ’szék’ szóból következett Anonymus a székhelyre, arra a helyre, amely az úr bírói székére vonatkozott és amely egybeesett az állandó lakhellyel.⁴²

A Pest megyei Ákos-birtokok központjára egyetlen biztos adatunk sincs. Még a későbbi analógia sem segít, mert azt sem tudjuk, hogy a Rozgonyiak honnan igazgatták e falvaikat. Ők maguk biztosan nem sokat tartózkodtak itt, mivel sem várat, sem kastélyt nem emeltek ennek az uradalomnak a területén. Ákosülése ismeretlen okból történt elpusztulása vagy lakatlanul hagyása után a Pest megyében élő Ákos-nembéliek Nyíren rendezhették be rezidenciájukat. Ezt csupán egyetlen bizonytalan adat támogatja. 1372-ben a birtokfoglalással vádolt István Ákosnyíri birtokán (*in possessione sua AkosNyry*) idézték meg a nádori jelenlét elé. Idézni ugyan lehetett jobbágy, familiáris, vagy plébános útján is, a leghelyesebb volt azonban mégis azt személyesen és olyan birtokról elvégezni, ami a megidézett személy kezén volt.⁴³ A nádori ember valószínűleg azért Ákosnyírről idézett, mert ott volt a Mikcsfiek és különösen István udvarháza. A többiek – az apa és a nagybácsi – ugyanis ekkor már az újonnan épített két kúriában laktak Ákosudvarhelyén. Azt is tudjuk István elmondásából, hogy

⁴⁰ FÜGEDI ERIK: Sepelicerunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. Századok 1991.

⁴¹ Anonymus 47. cap.

⁴² Etimológiáját lásd: KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Bp. 1988.⁴ 398.

⁴³ HAJNIK IMRE: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 189.

eleinte ő élt ott. A Péceliek panaszlevele szerint 1362-ben Körtvélyest István apja, nagybátyja és bátyja parancsára (*per edictum et commissionem*) foglalta el. Igaz ugyan, hogy ez a kifejezés formulaszámba ment, ezt alkalmazták minden hatalmaskodásnál abban az esetben, ha pl. jobbágyok vagy familiárisok követték el a tettet. Őket nem lehetett perbe hívni, a hatalmaskodási ügyekben a birtokosok és nem birtokos és a másik jobbágyai álltak szemben egymással. Ez a felfogás azért alakulhatott ki, mert az ügyek túlnyomó többségében valóban a földesúr parancsára hatalmaskodtak emberei. Így történhetett ez István esetében is, a felelősség mégis őt terhelte, a későbbiek során ugyanis nem rokonait vonták perbe emiatt, hanem csak őt. 1362-ben tehát a Pest megyei Mikcsfi birtokok központja Nyíri, helyesebben Ákosnyíri lehetett. Vagy az történt, hogy István megelégtelte az apjával és többi atyafiával a közös fedél alatt lakást, vagy az idősebbek kerestek és építettek maguknak új udvarházakat. Akár így, akár úgy, Istvánra várt a feladat, a régi Ákosülése birtokbavétele és a házépítés. István azonban csak rövid ideig lakott a régi-új székhelyen, utána cserélt a többiekkel, ők költöztek Ákosudvarhelyre, István pedig vissza Ákosnyírré.

Az Ákos nemzetségben és leszármazóiknál a XIII–XIV. század folyamán töretlenül élt egy hagyomány, amely a nemzetség múltját a honfoglalásig visszavezette. Vajon nem csalta meg őket az emlékezet? Bármennyire is próbálkozunk az ellenpéldákkal, semmi sem indokolja azt, hogy ne higgyünk Ákos mesternek és Mikcsfi Istvánnak. Ezek után újra célszerű lenne feltenni a kérdést, mennyiben folyamatosak a honfoglaló nemzetségek a XIII–XIV. századi, ún. úri nemzetségek némelyikével.⁴⁴ Nem szorul-e újragondolásra Karácsonyi János lassan egy évszázados dogmája, amely szerint semmiféle ilyen közösség nem mutatható ki? Vajon fenntartható-e az a részben spekuláción, részben pedig egy olyan besenyő analógián alapuló elképzelés, amit talán mindeddig rosszul értelmeztünk? Ha több *de genere* típusú nemzetség a honfoglalás kora óta úgy birtokolt bizonyos területeket, hogy azon senkivel nem osztottak, akkor továbbra is beszélhetünk-e arról, hogy a honfoglalás korának nemzetségei az egész társadalmat átfogták?

⁴⁴ KRISTÓ GYULA: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983.; ZSOLDOS ATTILA: Nemzetségek és honfoglalók. In: Honfoglaló őscink. Szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Bp. 1996. A további irodalom c tanulmányokban megtalálható.